

BAKI BEYNƏLXALQ
MULTİKULTURALİZM MƏRKƏZİ

BAKU INTERNATIONAL MULTICULTURALISM CENTRE

Къилин редактор:

Камал Абдулла,
Бакудин Дуъньядин Халкъариз Талукъ
Мультикултурализмдин Меркездин Къаюмрин
Къатгалдин къил, академик

Редакциядик квайбур:

Иса Гъабиббейли (академик), Азад Мамедов (профессор),
Асиф Гъажиев (профессор), Октай Самедов (доцент),
Телман Казимов (доцент), Къисмет Руъстемов,
Серраф Гъуъсейнов, Реван Гъасанов

Лезги чІалал чапдиз жавабдарди

Седакъет Керимова

Ктабдин жилдинин къулукъ Азербайжандин тимталчи
Гуъруъш Бабаеван «Китаби-Деде Къоркъуд» дастандин
мотиврин бинедаллаз туькІуърнавай гуьмбетрин
шикилрикай менфят къачунва.
Фотограф: Агъмед Мухтаров

ISBN: 978-9952-28-250-4

© BDXTMM, 2015

«Китаби-Деде Къоркъуд» дастандин немец чӀалал сифтегъан таржума ва ам чап хъунин 200-йис къейд авунин гъакъиндай Азербайжан Республикадин Президентдин серенжемда къалурнавай тедбиррин пландив къадайвал Бакудин Дуъньядин Халкъариз Талукъ Мульти-культурализмдин Меркезди 26 чӀалал агакъарзава:

Азербайжан	Грек	Куърд	Туърк	Француз
Авар	Гъинд	Лезги	Удин	Хиналутъ
Араб	Ингилис	Немец	Украина	Чувуд
Венгер	Итальян	Талиш	Урус	Эрмени
Гуржи	Китай	Тат	Фарс	Япон*

* Тележегда и ктаб испан, португал, индонезия, гъолланд, поляк, чех, болгар ва маса чӀаларални чапдай акъудун фикирда къунва.

**«Китаби-Деде Къоркъудан» немец чӀалал
сифтегъан таржума ва ам чап хъунин
200-йис къейд авунин гъакъиндай
Азербайжан Республикадин Президентдин
Серенжем**

2015-йисуз Азербайжан халкъдин медениятдин эменнийрин хазинада кьетӀен чка къазвай ва шумудни са виш йисара милли руьгъдин чара тежер паюниз элкъвенвай «Китаби-Деде Къоркъуд» гуьмбет немсерин РагъэкъечӀдай патан чӀаларин алим Фридрих Фон Дица винел акъудай, чап авур ва дуьньядин илимдин алемдиз чирай 200 йис тамам жезва.

Алатай вахтунда «Деде Къоркъуд» дастанрихъ авсиятда гзафни-гзаф илимдин кӀвалахар тухванва ва Къоркъуд чирунин илим чара са хел хъиз арадал гъунин рекъай кьетӀен камар вегъенва. 2000-йисуз ЮНЕСКО-дин патай «Китаби-Деде Къоркъуддин» 1300 йисан юбилей вири дуьньяди гурлудаказ къейд авун и гуьмбет ахтармишунин тарихда цӀийи девирдин эвел кӀил хъана.

Милли-медени ирс хвена вилик тухунин, цӀийи несилар азербайжанчивилин руьгъда тербия авунин карда «Деде Къоркъуд» дастанри чӀехи роль къугъвазвайди асасдиз къачуна, Къоркъуд чирунин илимдин системадик квай кӀвалах таъминарун патал Азербайжан Республикадин Конституциядин 109-статьядин 32-пунктунал бинелу яз за къарардиз къачузва:

1. Азербайжан Республикадин Медениятдин ва Туризмдин Министерстводи Азербайжан Республикадин Тегьсил Министерстводихъ ва Азербайжандин Милли Илимрин Академиядихъ галаз санал, Бакудин Дуьньядин Халкъариз Талукъ Мультикультурализмдин Меркездин, Азербайжандин Президентдин патав гвай Чирвилерин Фондунин ва Азербайжандин Кхъирагрин Кваталдин теклифарни асасдиз къачуналди «Китаби-Деде Къоркъуд» сифте яз немец алим Фридрих Фон Дица таржума авунин, чапдай акъудунин ва дуьньядин илимдин алемдиз чирунин 200-йисахъ галаз алакьалу яз тухвана кланзавай крарин программа туькьурна тестикъарун патал Азербайжан Республикадин Министррин Кабинетдив вугурай.

2. Азербайжан Республикадин Министррин Кабинетди и серенжемда къалурнавай меселаяр гьялрай.

Илгъам Алиев,
Азербайжан Республикадин Президент

Баку шегьер, 2015-йисан 20-февраль.

Гьенрих Фридрих фон Диц
(1751-1817)

Фон Дицаз кІанивилелди...

1815-йисуз немсерин РагъэкъечІдай патан чІаларин пешекар ва дипломат Гьенрих Фридрих фон Дица Азербайжан (Огъуз) дастан тир «Китаби-Деде Къоркъудан» са чІук немец чІалаз элкъуьрна. Фон Дица Османлы Гьукуматда Пруссиядин сад лагъай посолвиле кІвалахай чІавуз ам вичи кІватІай РагъэкъечІдай патан гъилин хатІарив гекъигайла и гъилин хатІунив къетІендиз эгечІзавай. Ина чпикай ихтилатзавай къагъриманрини вакъиайри адан рикІел къадим грекрин мифар хкизвай: ухшарвилер, паралеллар, гекъигунар гзаф авай. Гъавиляй ада «Деде Къоркъуд» дастандин чІукарин арадай таржума авуна чандай акъудун патал «Басата Тепегуьз къейи къиса» хкъянай. Басатанни Одиссеян, Тепегуьзанни Полифеман арада авай ухшарвили, сюжетдин параллелвили Фон Дицаз «Деде Къоркъуд» дастан арадал атай чІавар виш йисар виликан вахтарихъ ялдай мумкинвал гана.

Фон Дица вичин таржума дерин гекъигунрин анализдив къадаывал туькІуьрнавай сифте гафни галаз санал Берлинда чапнай. Гъа идалди, 1815-йисуз «Китаби-Деде Къоркъуд» дастан дуьньядин илимда винелакъатнай. Гуьгъуьнлай италян, урус, туьрк, француз, немец, американ, Азербайжан алимри Фон Дицавай эстафета къачуна гегъениш, генани маналу ва девлетлу тир Къоркъуд чирунин илим туькІуьрнай. Гъа икІ, 200 йис алатна.

2015-йисан 20-февралдиз Азербайжандин Президент Илгъам Алиева и чIехи вакъиадихъ авсиятда гзаф важиблу серенжемдиз къул чIугуна.

И серенжем РазгъэкъечIдай патан чIаларин тIвар-ван авай пешекар, XIX виш йисан немсерин филологиядин романтизмдин хилеи виридалайни сейли векилрикай тир Фон Дицан руьгъдиз Деде Къоркъудан сихил дава-марзавайбурун патай гъуьрметдин ва разивал къалурунин лишан тир. Гъа икI, 2015-йис тек са Азербайжан патал ваъ, гъаиКни дубъньядин филология ва Къоркъуд чирунин илим патал чIехи суварин йис хъана.

КIелдайбурув агакъарнавай и ктабда 1815-йисуз Фон Дица кхъей сифте гаф ва «Деде Къоркъуд» ктабдин 12 чIукуникай ада хкъагъай «Басата Тепегуьз къейи къиса» гъатнава. Берлинда сифте яз чап хъайидалай 200 йис алатнаватIани, немец алимди «Китаби-Деде Къоркъуд» дастан асасдиз къачуна Азербайжан халкъдин руьгъдин ивирииз гайи чIехи къимет къенин йикъав къадайди я. Къе чаз гъам хвешизва, гъамни чахъ дамах акатзава хъи, дубъньядин руьгъдин ивирикай тир чи дастандин са чIукунизва Фон Дицан къиметлу сифте гафуниз дубъньядин къилин чIаларал экв аквазва. Зун чIалахъ я хъи, Бакудин Дубъньядин Халкъариз Талукъ Мультикультурализмдин Меркезди ва Азербайжандин ТуькIуьрунрин Фондуни арадал гъанвай и ктабди миллетдилай, диндилай аслу тушиз вири КIелзавайбурун рикIера 200 йис инлай вилик чи дастанди Фон Дицан рикIе куькIуьрай хътин гъиссер куькIуьрда.

Гъенрих Фридрих Фон Дицаз ва Къоркъуд чирзавай алимриз икрамдалди ва гъуьрметдалди

Камал Абдулла

ГЪЕНРИХ ФРИДРИХ ФОН ДИЦ

*Гьомеран циклопдив гекъигайла
цїийиз жагъанвай Огъуз циклоп*

*Китаби-Деде Къоркъуд.
Басата Тепегуъз кьейи
къиса рахазва*

Берлин - 1815 / Баку - 2015

**ГЪОМЕРАН ЦИКЛОПДИВ
ГЕКЪИГАЙЛА
ЦИЙИИЗ ЖАГЪАНВАЙ
ОГЪУЗРИН ЦИКЛОП**

Чинебан миссиядин меслятчи ва прелат
Гъенрих Фридрих фон Дицан патай

Гъалле ва Берлин, 1815.

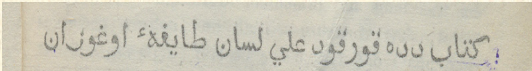
Гъалле етимрин кІвалин ктабханадин
комиссияда

ТЕПЕГУЪЗ, Я ТАХЪАЙТИА ОГЪУЗРИН ЦИКЛОП

Татар-туърк чІалай

1. Ихътин кьил ганвай гылин хатІунин сад лагъай чарчел икІ кхъенва:

کتاب دله قورقود علی لسان طایفه اوغوزان

Им Огъуз халкъдин чІала «Китаби-Деде Къоркъуд» - лагъай чІал я. И гъвечІи фолиантда авай чІук зи «РагъэкъечІдай патан гылин хатІар» кІватІалда къадардал гьалтайла 61 лагъайди я. Дрездендин Пачагъдин ктабханада авай а гылин хатІ, вичихъ гьалатІар кватІани, зав гвайдав (Паулусакай рикІел хкунар. IV чІук, чин 13, №86) къазвайди я.

2. А кыли ктабдин манадив кязвачирвиляй ва са авторди кхъенвайвиляй четинвилер арадал атун мумкин я ва гъавиляй кIелдайбур и гъилин хатIунихъ галаз генани мукъувай танишарна кIанзава.

3. Гъилин хатIунын куърелди ганвай гъахъуна икI лугъузва:

Расул Алейгъуссаламан (Мегъамед, руьгъдиз салават!) девирдиз мукъва вахтара хизанрин садай Огъузрин сифте ксар (сихил) хъсандиз чидай Къоркъуд буба (*буба* ва *деде* са манадин гафар я) лугъудай са кас акъатна. Ада вуч лагъайтIа, жедай, гележегдикай гъар жуъредин хабарар гудай. Гъахътаалади адан рикIе илгъам твадай.

Къоркъуд бубади икI лугъудай: Эхир заманра ихтияр мад Къаядин гъиле гъатда ва садавайни ам адан гъиляй къакъудиз жедач. Им къияматдин йикъалди давам жедай (къедалди давамзавай Османлы сихилдин гъукумдарвал фикирда къазва). Ада ихътин ухшар гзаф маса фикирарни лагъанва. Къоркъуд Бубади Огъуздин вири четин месэлаяр гъялдай. Адаз вуч кIан хъайитIа, гъамни жедай. Къоркъуд Бубадал меслят тагъана са карни

ийидачир. Ада вуч лагъайтІа, огъузри къабуддай.
Адан меслятдив къадайвал гьерекат ийидай.

4. Османлы сихилдиз ишарадила малум жезва хьи, и гъахъун Османлы сихил арадал атай вахтара кхъенвайди я. Ингье Деде Къоркъуд Османлы сихил арадал атайдалай виликан девирдиз–Мегъамеданаямдиз талукъариз женни? За жуван «Огъузنامه» ктабда идахъ авсиятда са гъакъикъат къалурнава хьи, ам ІХ асирдила вилик яшамиш хъунухъ мумкин тушир. Анжах заз манадикай рахадайдалай вилик идахъ галаз аксивал тешкилзавай макъамрикай лугъуз кІан я.

5. Гъахъунал атайла лугъуз жеда хьи, ам Деде Къоркъудан камаллу гафар я. Сад лагъайди икІ я: Аллагъдивай куьмек тІалаб тавуртІа, ви крар туькІуьдач. Ибуру (камаллу гафари) зи гъилин хатІуна са чарни зур къван чка къазва. Аквазвайвал, камаллу гафарин вири тахъайтІани, абурукай гзафбур «Огъузнамеда» авайвал, пуд лагъай касди иниз алава хъувунва.

6. Ктабдин эвел кбил Деде Къоркъудан мецелай гатІумзава ва гуьгъ къвед лагъай касди давамарзава.

Деде Къоркъуда лагъана – акван, ханди вуч лагъанатІа:

Сив ахъайна къакъандавай къадир Аллагъ тарифарда ва икІ мад.

7. Деде Къоркъуд Аллагъдин тарифдилаи Мегъамедан ва Алидин тарифдал элячІзава. Мегъамедийрин вири ктабра адет яз икІ я, фарсарин дин гвачир авторри халифа Али рикІел тагъана Мегъамедан хизандиз ва адан давамчийриз хийир-дуъа ийизва. Ида ихътин нетижадал гъизва хъи, сифте къил кутур кас, яни кІватІай кас я гъенефи, яни османви туш. Деде Къоркъуддал атайла лугъуз жеда хъи, за жуван «Огъузنامه» ктабда къалурнавайвал, ам фарсарин тарикъатдик (шиивилик) акатзвайди фагъум авун генани акъулдивай къатІуз жедай каря.

8. И тарифрилай гуьгъуьниз 2-чина са мазанди дишегълийрин къилихрикай лагъанвайбур мах-сус къилер алаз, са къадар къейдерни кваз ганва ва 3-чинал къведалди давам хъанва.

9. Идалай къулухъ сад-садан гуьгъуьнай 12 тарихдин гъикая ганва. Абурукай сад лагъайдал

«бугъас Хан», кьвед лагъайдал «Салур Къазанан кІвал атІун», эхиримжи кьведал – 11 лагъайдал «Салур Къазан дустагъдай азадавун», 12 лагъайдал Дыш Огъуз Ич Огъузал аси хъун» тІварар ала. И гыкаяйра Огъуздин ханар бедбахтвилерик акатун, абуру Чулав гъуьлуьн Азия патан кьерехда тІварар малум тушир грекрихъ галаз женгина къагъриманвилер къалурун теснифзава. Санлай и малуматар Огъуздин тарих патал чешме яз гысабиз жедач. Ина рикІел аламукъдайвал теснифнавай, гъакІни тапарар туькІуьрнавай хизандин махсус рикІел хкунар ава.

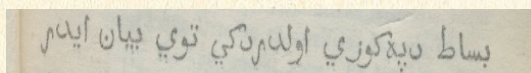
10. Автордикай рахадайла, гъар са куьнилай вилик кьейдна кІанзава хьи, ктабда чара-чара вакъиаяр гы девирра кыле физватІа тайинарун мумкин туш. Сифте вил вегъейла, вири вакъиаяр Деде Кьоркъудан девирда кыле физвайди хыз жезва. Ингъе ада вичин тІварцІелай са затІни лугъузвач. Ам анжах чара-чара макъамра меслят гун паталди пайда жезва, гзаф чІавуз лагъайтІа, ада вакъиайрин эхирда огъузриз хийир-дуьа ийизва ва ибурузни *Огъузнаме* тІвар ганва. И хийир-дуьаяр ирид чара-чара гыкаядин эхирда тикрар жезва ва и карди са нетижадал гъизвач. «*Огъузнаме*» инал *Огъузрин ктаб* ва яхуд *Огъуздин*

тарих хъиз элкъуьриз жедач. Акси яз, им огъузар патал алава кхьинар, яни огъузриз бахш авунвай кхьинар хъиз малумарун герек я. Эгер гьар са гьикая битавди ва тамамди хъанайтIа, адаз *Огъузрин тарих* тIвар гана кIан жедай. Анжах са гьи ятIани вакъиадилай къулухъ Деде Къоркъуд адакай пуд лагъай кас хъиз рахазва ва гьар гьилера гьикая анжах тарифралди ва хийир-дуьаяр авуналди куьтягъ жезва.

«Огъузнаме» гаф фад-фад тикрар хъуни ктабдиз гъа и тIвар гуниз къуллугъзавайди гиман ийиз жеда. Ктабдин виликан иесиди жилдинилай гуьгъуьниз къвезвай сифте чинал кIватIалдиз «Китаби Деде Къоркъуд» тIвар гуни ам Деде Къоркъудан хийир-дуьайрал фад-фад дуьшуьш жезвайди къалурзава. За лагъайтIа, са шумудра кхъена субутнава хьи, Мукъвал РагъэкъечIдай патан инсанар чпин эдебиятдин малуматрал гьалтайла садрани авайвал рахазвач. И лагъанвайбур бинедиз къачуна ихътин са фикирдал къвез жеда хьи, ктаб пуд лагъай, тIвар малум тушир са касди кIватIава. ИкI тирди тестикъарзавайди ам я хьи, чпикай ихтилат физвай вакъиаяр ачух-ашкардиз, къилий-къилди чара-чара, сад-садалай тафаватлу девиррай куьз

хъана арадал атанвайбур я. ГьакI, ЧIулав гьуьлуьн кьерехда грекрихъ авсиятда кьиле фейи вакъияяр ва Дыш Огъуз Ич Огъузал аси хъунин вакъияяр гзаф геж, огъузрин сихилдин девирдин вакъияяр лагъайтIа, са шумуд агъзур йис инлай вилик кьиле фенай. Инани Деде Къоркъуда иштирак авун мумкин тушир. ИкI тирди винидихъ тIвар кьунвай гьахъунини субутзава. Ина Деде Къоркъудаз эхиримжи Огъузар ваъ, сифтегъан Огъузар, огъуз миллетдин пуд агъзур йис виликан сихилар чир хъуни аксивал тешкилзава.

11. Ибур вири за ина ктабдикай малумат гайи муьжуьд лагъай гьикаядалди субут жезва. Ана икI кхъенва:

Им, «Басата Тепегуьз кьейи кьиса рахазва» лагъай чIал я. Тепегуьз чIехи тандин, пелел са вил алай зурба кас хьиз теснифнава. Тепегуьз, яни пелел вил алай манадив кьазвай тIвар (Scheitel-Auge) ада гьа вил себеб яз кьачунвайди я. Им, грекри Циклоп лугъузвай, гьар жигъетдай Гьомерандаз ухшар тир ва маса Циклоприв гекъигайла чаз генани гзаф малуматар гузвай чан алай затI я.

**ГЪОМЕРАН ЦИКЛОПДИВ
ГЕКЪИГАЙЛА
ЦИЙИИЗ ЖАГЪАНВАЙ
ОГЪУЗРИН ЦИКЛОП**

Чинебан миссиядин меслятчи ва прелат
Гъенрих Фридрих фон Дицан патай

Гъалле ва Берлин, 1815.

Гъалле етимрин кІвалин ктабханадин
комиссияда

са делилри субутзавайвал ва *Огъзнамеда* кълурнавайвал, гъкумдарвал чпин бубайривай кълъуднавай гъгъуьнин огъзрихъ галаз са девирда яшамиш хъанва. Зун, ам гзаф яшлу тирвиляй огъзрин акъулу меслятчи хъайидан ва абур тарифар авурдан члалахъ я. Им адан ч*лехи буба, деде*, яни *буба* хътин лаклабрини субутзава. Зун гъаќни адаз члехи бубайрилай амуќай гзаф кълдим малуматрикай хабар хъайидан, абурукай вичихъ галаз са девирда яшамиш хъайи инсанриз ихтилат авурдан, а малуматар гиландилай тафаватлу тир са клалубда туна дуьньядилай фейидан члалахъ я. Чаз чизвайвал, халкъди Огъуз хандилай инихъ менфят кълчур бубайрин мисалар ва килин кълйда-къланунар сифте яз Деде Кълркълуда клватлнава ва *Огъзнамедик* кутунва. Анжах Рагълкъечлдай патан инсанрин дегишвилериз килиг тавуна, Деде Кълркълуд кълве агълур йис инлай вилик кълле фейи вакълайрин шагид хълйиди я, ада а девирдин сейли ксарихъ галаз санал уьмуьр гълалйди я лугълуз жедач. Зун члалахъ я хъи, а ктаб адан кълбинрин, гълќни ада гайи малуматрин бинедаллаз пуд лагълай касди кълелемдиз кълчунвайди я ва Деде Кълркълуда абурухъ галаз са девирда яшамишнавачлани,

ам жегьил Огъузрин меслятчи, гъуърметлу ва нуфузлу са кас хьиз ганва. Зун и фикирдал гъизвайди ам я хьи, Деде Къоркъуд садрани къилди вичикай рахазвач, гъамиша меслятчи ва хийир-дуъа ийизвайди хьиз пайда жезва. Ингъе асул автордикай, ам кІватІайдан девирдикай чахъ малумат тахъуни ктабдин къадимвилел шак гъана кІанзавач. Шак тагъун патал Османлы сихил арадиз атуникай тир куърелди ганвай гъахъуниз фикир гун бес я. Им тек са татар-туърк чІалан акахъайвили ваъ, гъакІни автордин хатІунин акатайвили ва кубутвилини субутзава. Вучиз лагъайтІа и эхиримжи къвед Османлы империядила къадимди я. Сифте чарчин къулухъ пата адаз са османлыди ихътин тІвар ганвайди за огъуз чІалакай жуван фикирар лагъайла генани хъсандиз ачух жеда.

14. Ина авай чІал за Огъузнамедин гъахъуна къалурнавай татар-туърк чІалалай гъейри маса затІни туш («Азиядикай рикІел хкунар», I жилд, ч.165-166). Огъузар бинедлай туъркверикайни татаррикай арадал атанвай халкъ я, вучиз лагъайтІа Мугъулан хтул Огъуз ханди абур къведни вичин гъукумдарвилихъ кваз галкІурна (Мадни гъана, ч.158).

Огъуз кьейидалай кьулухъ адан халкъдин арада шаксуз, гзаф дегишвилер кьиле фена, абурун са паюникай цийи халкъар арадал атана, са паюни чпин тIварар дегишарна. И кар себеб яз гуьгьуьнлай цийи нугъатар арадал атана. Ингъе къадим Огъуздин гуьгьуьнай къвезвай несил сад хьиз давам жезва. Ахътин халкъарни хъанва хьи, Огъузрин тIварцIикай менфят къачуна чпин чIалар хвена ва несилдилай-несилдал агакъарна. ГьакI ина къедалди амай Османлы сихилдин бине кутур I Османан буба Эртогърулал къведалди авай девирдикай ихтилат физва. Им субут авун патал завай Бизансдин тарихчийрин малуматрал бинеламиш хъана лугъуз жеда хьи, абурун сад лагъай гьукумдар Огъузрин несилдай тир Дуьз Алп хъайиди я. Адан Огъуз халкъдин гьукумдар хъайи хва Огъуз Алпа (масакIа адаз Сулейманни лугъузва), грекрихъ галаз женгер чIутуна куьруь вахтунда гужлу са пачагьлугъ арадал гъанай. Огъуз Алпан хва Эртогърулан вахтунда Огъузри Тавриядин гзаф чилер къуна. Эхирни, адан хва Османа сихилдиз вичин тIвар гана (*Штриттер. Популяр рикIел хкунар. III жилд, ч.531-533*). Де-гуигнеса РагъэкъечIдай патан агъалийривай кIва-тIай малуматрини и делилрихъ галаз къазва.

Ада субутзава хьи, Туъркмен тІвар алай Гъузар
Огъузар я, абурукай са шумуд кІеретІ Европадиз
фенай ва Узар хъиз сейли хъанай. Якъин хьи, и
Узар Узиа уълкведай атанай ва абур бизансри
Кавказ галайнихъ чукурнай (*Штриттер. III ж,*
ч.807). А Туъркменри Селжукъарни чеб яшамиш
жезвай чкайрай акъудна гъанихъ ракъурнай.
Идалай къулухъ абуру 611-йисуз (миладдин
1214-йис) винидихъ тІвар къунвай І Османан
чІехи буба Сулейман шагъдин регъбервилик
кваз сифте яз ГъвечІи Азиядал вегъенай. Анжах
монголри басрух гайила абур къулухъ чІугуна
Азербайжандиз атанай. 611 (миладдин 1219-йис)
- йисуз гъа Сулейман шагъди 5 агъзур аскердин
къиле аваз цІийи къилелай ГъвечІи Азиядал
вегъена ва ам Фератда къенай. Адан хва Эртогърула
селжукърин уълкве тир Икониумда вичин
пачагълугъдин даяхар мягкемарнай. Ам 680 ва
яхуд 687-йисуз (миладдин 1281-1287-йисар) къена
ва вичин хва І Осман адан варис хъана. (*Дегуигнес,*
Гъунрин ва туъркверин тарих, 4-жилд, ч.353). И
делилрай малум жезва хьи, гъакъикъатдани
Эртогърула огъуз чІал Икониумдиз – селжукърин
уълкведиз гъанай. Ингъе хъсан тарихчи тир зи
куьгъне дуст Раиса ва Рашид эфендиди садра зун

ч'Алахъарнай хьи, Осман монархия гегъеншарун патал ц'ийи чилер къаз эгеч'айла адан къилив тек 2 агъзур туъркмен, яхуд огъуз гвай. Инай ихътин нетижа акъатзава хьи, огъуз ч'Аал къилин ч'Аал хъиз амукъун мумкин тушир, вучиз лагъайт'Аа селжукърин туърк лугъудай ч'Аал Гъвеч'Ии Азиядин къилин ч'Аал тир ва рахазвайбур гъар къве ч'Аалан гъавурда регъятдаказ акъазвай – гила урусарни полякар сад-садан рахунрин гъавурда акъазвайвал. Гъа ик'И, огъуз ч'Аал термин вич-вичиз квахънай ва идалай къудухъ Османлыьрин арада туърк ч'Аал терминди чка къунай.

Османа вичин т'Авар вичин ва варисрин табийвилик квай акахъай халкъарал туна фейи хъиз, са ч'Аавуз Туъркменистандай атай, Селжукъ т'Авар алай са хизандини тарашчивал авун патал т'Аварар къунвай тайифайрин къиле авайбуруз вичин т'Авар ганай. Ихтилат ктаб Огъуз ч'Аалал къелемдиз къачуникай физват'Аа, а девирдин гъалар асасдиз къачуна лугъуз жеда хьи, ам I Османалай гзаф йисар эвел кхъенвайди я.

15. Гилан кхъинин тема тир гыкаядихъ галаз мукъувай таниш хъайила Оксус уълкведилай а патара – Азиядин рагъак'Идай пата Огъуз-

рин арада са Циклопал – гилалди анжах къадим грекрин арада жагъурзавай, тапарар туькӀуьрнавай, чан алай са затӀунал дуьшуьш хъуни гъар са кас мягътеларун мумкин я.

16. Грекри пелел элкъвей вил алай Тепегуьзан пуд жуьредикай ихтилатзава. Абуру чпин тӀварар пелел алай авайни-авачир чӀехи, элкъвей вилин жундай къачунва. Полифем 200 фут яргъивиле авай виридалайни чӀехи гимидин тарчунилай чӀехи тир куьтен гъиле къуна тухузвай аждагъанар хъиз къалурзава. Абур вагъши ва алчах гъерекатар ийизвай инсанар хъиз къалурзава ва гъавилляй къанунриз, адетризни диндиз амал ийизвачир уьмуьр – Циклопан уьмуьр ибара хъиз мисалдиз элкъвенва. Ибур, вири Циклоприз хас тир умуми жигъетар я.

17. Сад лагъай жуьредик Аргос, Бронтес ва Стеропес тӀварар ганвай пуд тип акатзава. Лугъунрай, абур Солуса вичин паб тир Чилихъ галаз санал яратмишнай. Абур Аллагъар тушир, ажах Аллагъриз ухшарбур яз гъисабзавай. Абур чпин буба Солуса кутӀунна жегъеннемдиз вегъенай. Анжах Юпитера вичиз цӀайлапандин къван туькӀуьриз тун патал абур азад авунай.

Абуру гьакІни лукІ тир чатухъанри хъиз Вулканаз кьулдугъзавай ва абурухъ Лупара кьураматда чпин карханаяр авай. ЦІайлапандин кьван расна лугъуз Аполлоди абур рекъиз тунай.

18. И мифологиядин Циклоприхъ галаз чи кар авач. ГьакІни абурукай вуч фагъумна кІанзавайди ятІа садазни чизвач. Грекрин шаирри абурукай гьакІ тІварар хъиз, гуьгъуьнлай румви шаирри чпиз кІандайвал менфят къачунва хьи, идани абурун кхьинрик гзаф сугъулвал кутазва. Шаксуз, абурук грекрин сифте агъалийри РагъэкъечІдай патан уьлквейрай гъайи, гьакІни абурун гуьгъуьннин несилри РагъэкъечІдай патан уьлквейрай кІватІай гьакъикъи риваятарни ква. Ингъе и риваятрин са паяр тІварар дегишуруналди, са паяр грек чІалан гафаралди эвез авуналди, садбур лагъайтІа цІалцІамарна кІалубда тун патал алаваяр ва дегишвилер кваз чир тежер гьалдиз гъанва. ГьакІ риваятдиз элкъвенвай алатай вакъиаярни ксар гуьгъуьнлай вичин виликан дуьндиз хкун патал алахъунар авун гьакІан зегъмет чІугунилай гъейри маса затІни туш. Им акІ хъана кІанзава хьи, Макробиуса ва Цицерона къейд авурвал, чпиз вирида игътиятдивди килигзавай и зурбабур ягъсуздай

кѳурай ва Аллагъриз абур чпин чкайрай чукуриз
кІан хъунин фикир арадал атурай.

19. Циклоприн кѳвед лагъай жуъре зурба
эцигунар арадал гъиз алакъдай сенятдин
инсанар я. Садбуру лугъузвайвал, Аргус уълкведа
гъакъикъи са Проатуса Ликиядай эверна гъанвай
ирид Циклопдихъ галаз санал эцигнавай Тиринф
шегъер авай. И шегъер элкѳурна юкъва тунвай
цларин виридалайни гъвечІи къванер викиник
квей са шумуд гъайвандивай ялиз жедай. Микене
шегъердинцларнигъабуруэцигнавайдиялугъузва.
Страбона къене пуд лабиринт авай Наупладин
мукъув гвай дагъарарни Циклопан кІвалахар
тирди къейд авунва. И манада са гъихътин ятІани
аламатдин кар акурла адал «Циклопан кѳугъун»
лагъай тІвар эцигзава. Ихътин инсанрин патав я
абурун эйбежервиликай, яни са вил авайвиликай
рахазвач. Абуруз мифологиядин Циклоприхъ
галаз тек са и умуми жигъет авай гъакъикъи
зурбабуруз хъиз килигна кІанзава.

Roburque et vires et doli erant in operibus. - Касдин
ва гъиллебазвилин гуж крари винел акъудда.

20. Ина РагъакІидай патан Ибериядинни
РагъэкъечІдай патан Каспи гъуълуън арада яша-

миш жезвай албанар фикирда къуна кланзава. Абуруз Циклопан уьмуър гъализ адет авунвайбур лугъузвай, вучиз лагъайтла абур къакъан буй авай, лежбервиливи малдарвилив къил хуъзвайбур тир. Циклопар инсандин як недайбур хъиз къелемдиз ганвай кефер пата яшамиш жезвай гзаф скифризни Циклоп лугъузвай, вучиз лагъайтла абур инсандин як недай батлурбур яз гъисабзавай.

21. Къвед лагъай жуьредин циклопар умуми гиман я ва я абур гъакъикъатда авайбур туш. Абурукай гзафбур гъакъикъатда хъайи инсанар ва тайифаяр хъиз чпин тIварар туна фенва. Абурун арада огъузринбурухъ галаз гекъигиз жедай тек са жанлу ава. Гъамни Гъомеран Полифем тIвар алай Циклопдилай гъейри маса затIни туш. Тринакриа ва яхуд Сижилия лугъудай къураматда яшамиш хъайи маса Циклопар винидихъ къалурнавай къвед лагъай жуьредиз талукъариз жеда, вучиз лагъайтла абурун бязибур я Гъомера герек тирвал теснифнавач, яни са гъи ятIани туьхкIуърнавайда абурун эйбежервал къалурнавач.

Гъар са куьнилай вилик, вири куьгъне малу-матри: Сижилиядин циклопри къураматда сифте

яз мескен кутуни абур тахминан Пелегалай 100
йис кьулухъ Италиядай иниз атуни ва гуьгьуьнлай
Пеникирри абур инин сифте агъалийрай
кьуни сад-садав кьазва. Вучиз лагъайтIа абуру
Лилибеиш заливда ван алахъна кузвай Етна
дагъдин патарив бине кутунай. И карди абур
чатухъанвилив машгъул хьунин фикирдал гъизва.
Гъа икI, и циклопар жуьредиз килигна Вулканан
чатухъан гъилибанар хъиз кьалуриз жеда. Абурун
акунрин кьетIенвал ам я хьи, гзаф зурбабур тир
ва сурарай жагъанвай кIарабанрихъ галаз абурун
ухшарвилерал шак гъиз жезвач. Ида гъа са тIвар
алай кьвед лагъай жуьредин циклопар чара
ийидай мумкинвални гузва. Абур яшамиш хъайи
Циклопум скопули кьвалариз гила Фараглиони
лугъузва. Катаниядин кефер патаз мукьва тир
Вал ди Демонедин рагъэкъечIдай патан кьерехра
ихътин пуд кьвал ава.

22. Акван гила кьве Циклопди – Огъузринда
ва Гьомеранда гьи макъамрал гьалтайла сад-
садав кьазватIа ва Гьомер и месэладал атайла
гьи чIавара кис жезватIа. Вучиз лагъайтIа чна ина
Полифемакай чизвайдалай гзаф Тепегузкай
чирвилер кьачузва.

23. Огъздин са чубан (дегъ чIавара ам нуфуз авай кас яз гьисабзавай) къарилай са къуз патав пери рушар кIватI хъанвай са булахдал къвезва ва ада абурукай садан намусдик хукIурзава. Периди пелел са вил алай са зурба гада хазва, гъавиляйни адал Тепегуъз тIвар эцигзава.

24. Гьомера вичи Полифем Нептунан хва яз гьисабзава ва адан ери-бинедикай са малуматни гузвач. Садбуру ам Нептуна Нимфе Тозадихъ ва яхуд Амфидритедихъ галаз санал, масадбуру Елатуса Нимфе Штилбедихъ ва яхуд Аминонедихъ галаз санал арадиз гъанвайди я лагъайтIани, Елатусан хва гъакъикъатда Аргонавтрикай тир ва масадбур хьиз гъамни инсан хъана кIанзавай хьи, гимида вичихъ са пIипI жеривал.

25. Rissi diss. 51-ди гьисабзава хьи, Циклоприз чеб хуън, пад-къерехдиз гуъзетун, къуншийрал вегъена абур чапхунин патал са вил гун айгъам я. И идеядихъ кIан-пун авач. Чара-чараз, дуъз ятIани, гъалатI ятIани

Циклопар къведни (ада фагъумзавайвал) тек вил аваз къалурнавайди я хьи, ахпа гъадакайни магърумариз хъурай. Риссиди мадни алава хъийизва хьи, гзаф шагъидри лагъайвал, са

вил авай ксарни хъайиди я. Им гъи дережада гъакъикъат хъун мумкин ятІа, чаз марагълу туш, вучиз лагъайтІа ибур чна чпикай ихтилатзавай Циклопар туш.

26. Хайидалай къулухъ Пери дидеди къундахда туна фейи гада – Тепегуъз Огъуз беглериз булахдин патавай жагъизва ва Аруз Къожа лугъудай сада ам къачузва хъи, вичин хва Басатахъ галаз санал чІехи авурай. Шумудни са дишегълияр аялди гужлуз мам хъуниз таб гуз тахъана рекъизва. Адаз масакІа тІуън гун герек къевезва. ЧІехи хъунивай ада вичихъ галаз къугъвазвай маса гадайрин нерар ва япар незва. Гъавилий ам кІваляй чукурзава.

27. Гъомеран Полифемда ва масабура и девир къалурнавач.

28. Огъузри Тепегуъз чукурайдалай къулухъ адан дидеди гададин тупІухъ са тупІал кутазва хъи, хенжелдивайни хъилевай адал хер ийиз тахъурай. Ада вичел архайин яз Чулав дагъ – Шварстберг тІвар алай къакъан са дагъда бине кутазва ва чапхунчивилив къил хуъзва..

29. Полифемахъ адал хер тахъуникай са малуматни авач. Тепегуъзанни адан ухшарвал

дагъдин кукІушдал яшамиш хъун ва къайдайрив
къан тийидай саягъда Циклопан уьмуьр гьалун я.

30. Платоди гьисабзавайвал, инсанар сифте
тѳурфандикайни селдикай кичІела дагъларин
кукІушрал яшамиш хъайиди я ва гъавиляй абуру
Циклопарни дагъдин кукІушдал ацукъарнава.
Ингье гуьгъуьнлай абуру вакъиайрин акси яз
тІулара ва гъуьлуьн кьерехра бине кутунва.
Циклопри къакъан дагълара бине кутунин себеб
абуру чеб инсанрикай хуьн ва вагъшияр хъиз
яшамиш хъун я.

31. Руфун тухарун патал Тепегуьза инсанар
ва гъайванар чуьнуьхна незва. Ам рекъин патал
иридра огъузар сад жезва, амма гъар гъилера абур
кІаник акатзава. Чиликай ялна хкудай ва грекрин
тарчуниз ухшар са гудунив Тепегуьза яхцІурни
цІуд-пудкъад инсан рекъизва. Хъиле, хенжелди,
жидади адаз таъсирзавач, абур адан тандал хазва.

32. Полифем ихътин басрухриз туьш хъаначир.
Акси яз, Тринакрия къураматдин вири инсанар
адан дустар хъиз къалурнава. ГъакІни Илиадади
вичин юлдашрихъ галаз санал ихътин гьерекатдиз
жуьрэт авуначир.

33. Огъузриз лагъайтІа, Тепегуъзахъ галаз гъихътин рафтарвилер ийидатІа чизвач. Сифте ада нен патал йикъа пудкъад кас тІалабзава, ингъе Огъузри гъар юкъуз вичиз гайи 2 касдални 500 хипел рази жезва. Идалай гъейри, адаз инсанар ва хипер чран патал къве огъузни гана кІанзавай.

34. Гъомеран кхьинрай Полифема къураматда авай сан-гъисаб авачир гъерерин ва цІегъерин суъруъйрикай менфят къачуз къил хуъзвайди, гъакІни фу, нек, ниси незвайди, чехир хъвазвайди малум жезва. Анжах Одиссей 12 юлдашни галаз вичин дагъардиз гъахъайла Полифемаз экуънахъ ва нянихъ адан къве юлдаш чигдаказ нез кІан жезва.

35. Нубат вичин сад лагъай хва Тепегуъزاز гайи ва гила къвед лагъай, гъакІни эхиримжи гада адаз гана кІанзавай яшлу са дишегълидал къведалди икърардиз амал авуна. И дишегълиди са къадар вахтунда Тепегуъзахъ галаз санал чІехи хъайи ва сифте вахтара вичиз асланди тІуън гайи Басатаз шел-хвал ийизва. Диде-бубади ва Огъуздин вири беглери адаз Тепегуъзахъ галаз къил къамир дугъузватІани, Басата Огъузар и баладикай куътягъун къетІава. Хъел-чІемерукІни хенжел

кбуна Тепегуъз авай къвал галайнихъ физва. Ада хъел ахъайзава ва Тепегуъзани ам кбуна няхихъ чрана нен патал дагъардиз тухузва.

36. Одиссей вичин юлдашарни галаз мужидат акун паталди Тринакрия кбураматда авай Полифеман дагъардиз ам ина авачирла гъахъзава. Эвелдай садазни Циклопаз писвал ийидай ният авачир. Одиссеяни Басатан умумивал ам я хьи, абур къведни кбуна дагъарда хуъзва ва абуру анжах инай азад хъуникай фикир-фагъумзава.

37. Гъужум авунилай вич хуъниз элячІайдалай ва Тепегуъзан малум гъилибанривай адан анжах вилел хирер авун мумкин тирди ван хъайидалай къулухъ Басата адан вил авадарун патал вичин хенжел цІал яру авуна ам ксанвай вахт хкъзава. Тепегуъзай ахътин са гъарай акъатзава хьи, ам вири дагълариз чкІизва.

38. Ина чаз Одиссеяни Басатан арада мад са ухшарвал аквазва. Адани дагъарда амукъайла са зейтундин пая къула курзава, ксанвай Полифеман вилиз сухна элкъуързава ва тІалдикай Циклопан гъарай къвалариз чкІизва.

39. Тепегуъзан ва Полифеман чпихъ ялзавай жигъет ам я хьи, къведанни вилер кана авахъай-

далай кьулухъ абуру чеб гъарайиз мажбур авур тIалдилай гъейри маса са куьникайни азият чIугвазвач.

40. Полифемал гъалтайла ихътин са суал къвезва: вучиз Одиссея ам рекъизвач, анжах виликай магърум ийизва. Гъомеран вичин жаваб ихътинди я хьи, Одиссеявайни адан юлдашпривай дагъардин сиве авай чIехи къвалаз хуртIар гана ракIар ахъайиз жезвачир, гъавиляй Полифем яшамиш хъана кIанзавай. Тепегуьзан ракIарихъ ихътин къвал квачир. Ингъе Тепегуьзан анжах вилел хер авун мумкин тир ва идалай кьулухъ ам терг авун патал адан турни гъилик авуна кIанзавай.

41. Тепегуьза Басат гъиляй акъуд тавун патал дагъардин вилик са кIвач ракIарин и пата, муькуьд а пата туна гьерер сад-сад къецел ахъайзава. И чIавуз ада Басат къецел экъечIзавани, экъечIзавачни чир хъун патал гъар са гьерен кбилел гъил тазва.

42. Полифемани идаз ухшар жуьреда гьерекат ийизва, дагъардин сиве ацукъна гъилер элячIзавай гьерерик галукъарзава хьи, Одиссеязни

адан юлдашриз элячІиз кІан хъайитІа, абур къаз хъурай.

43. Циклоп алцурарун патал Басата са гьер тукІуна, адан кьилни тум чара тавуна хам алажзава, хамун къене гъахъна Тепегуъзан вилик къвезва, кьил адав вугузва ва вич адан кІвачерин арадай хкадарна элячІзава.

44. Одиссея вичин амай ругуд юлдаш азад авун патал пуд гьер сад-садал кутІунзава, абурукай юкъва авайда руфунин кІаник кваз юлдашрикай сад тухвана кІанзавай. Къалин сар алай руфуникай куърс хъун патал вичиз виридалайни чІехи са гьер хкязова ва гъа икІ, абур дагъардай экъечІзава.

45. Садбур мягтел хъунухъ мумкин я, Одиссей ва адан юлдашар гьерери гьикІ акъудна? Масабуру гьисабзавайвал, Сижилияда акъван чІехи гьерер авай хъи, абурувай са балкІандин пар ялиз жедай. Им са патахъ, амма зун чІалахъ я, Басата къисметдин лап хъсан паюникай акІ менфят къачунва хъи, имни ирид кас патал дуъз къведачир. Гъа и гъал Гьомера ам хкъа тавунин себеб хъун мумкин тир.

46. Тепегуъзанни Басатан арада чара-чара рахунар кьиле физва ва идалди сада муъкуъди

кІаник кутаз алахъзава. Ингѣ им кѣиле физвач,
эхирдай ада чилиз мет ягъазва ва вичин турунив
Басатав вичин кѣил атІуз тазва. Гуьгъуьнлай
ганвай гъикайда идакай гегъенщдиз кІелиз жеда.

47. Им Полифемахъ галаз гекъигуниз себеб
жезвач, вучиз лагъайтІа Одиссея адан гъиляй
акъатайдалай къулухъ гьерер вичин гимидиз
тухузва ва инай яргъаз жезва. Ада анжах це
авайла Полифемак хкІурдай гафар лугъузва.
Гъвиляй Полифема адан гуьгъуьниз къвалан
къаябар вегъизва ва ам цІийи хатадик кутада
лагъана кичІерарзава. Одиссеян и гьерекат
акъулсузди яз гъисабзава. Анжах завай алава ийиз
жеда хъи, Тепегуьза буьркъуь хъайидалай къулухъ
вичин гуж къалурун, Басат вичин хазина авай
къвалан къенез чуькъун ниятдалди вичин гъилин
зарбуналди къубба чукІурнай. Полифемани
вичин вил сагъ тир чІавуз Одиссея вай тІвар
жузурла, ада тапарарна маса тІвар лагъанай.
Тепегуьза лагъайтІа, и суал вил акъатайдалай
къулухъ ганай ва Басатани асул тІвар лагъана
вичин хизандин кѣилел гъайи гъахъсузвилерай
ам тахсиркар тирди малумарнай.

48. Ихътин гекъигунар авурдалай къулухъ
асантвилелди лугъуз жеда хъи, Огъуздин автор-

дини (адал гыхьтин тIвар кIандатIани хьурай), Гьомера гъа сад хьтин зурба эйбежердикай ихтилатзава, яни кьве гьикаядинни бинеда гъа са тема ава. Вучиз лагъайтIа ихьтин кысайрик квай хьтин вакъиаяр чара-чара заманра ва чкайра кыле фейитIани, абурукай дуьшуьшдай икъван ухшардиз ихтилатиз жедач. Гьелбетда, и ухшарвилин бинеда ихьтин гьуьжет алачир делилар хъайила адан чIалахъни жеда. Анжах зун рази ийизвачир ахьтин себебар ава хьи, абуру Огъуздин Циклоп Гьомеравай куьчарнавайди инкарзава. Ибур агъадихъ галайбур я.

49. Эвела, РагъэкъечIдай патан агъалияр грекрин мифологиядихъ галаз таниш тушир. Гъавилай абурувай Гьомеран эсерар элкьуьриз жедачир, мифологиядин жигъетдай абур адан гъавурдани акъадачир. Азиядин чIалари чпи ихьтин герек тир ибараяр негъ ийизвай. Аклианан «Тарихдин малуматрин» XII жилдинин 48-чина къалурнава хьи, гьинд агъалийризни фарсариз Гьомеран шиирар чпин чIаларал кIелуникай хуш къведай. Анжах ада вичини лап тIимил чIалахъ яз алава ийизва хьи, идакай малумат гайибурухъ им гъакъикъатдив къадай асасар авач. Абдул Фережани «Сихилдин тарихдин»

40-чарче Сириядин са таржумадикай гаф кудзава. Абдул Фережа гъа эсердин 148-чина къейд авурвал, им Теофил Астрономус фон Едессади эхиримжи вахтара битав таржума авунвай Иллиададин къве ктабдилай гъейри маса затІ туш. Фабрикиусан «Грекрин библиография» эсердин 250-чина лагъанвайвал, гъакІни и гъвечІи чІукарин гъакъиндай сириявийрин ктабрин сиягъда садрани са малуматни гъатнавач. Дио Крисостомуса 53 лагъай ораторияда къисадин гъинд чІалаз авунвай таржума тикрарзава. Анжах ада вичини им дуъз туширди субутна алава хъийизва хъи, гзаф брагъманриз Гьомеран тІвар ван хъанай, анжах ам гъайван яни, набатат яни ва яхуд маса вуч затІ ятІа чизвачир. Эгер Лаббеди вичин цІийи «Библиографиядин» 257-чина Ватикандин ктабханадин гъилин хатІарин арада садазни малум тушир са фарс Гьомеран тІвар къазватІа, адаз лацу тапарар хъиз килигна кІанзава. Эгер Гьомер азиявийриз таржумайрай чир хъанвачтІа, адан Полифемакай гъикаяярни абуруз таниш хъана кІанзавачир.

50. Муъкуъ патахъай, Огъузрин Циклопан уъмуър эвелдай рекъидалди гегъеншдаказ тесниф-нава. Гьомеран Полифем гъикая лагъайтІа, адав

гекъигаила са чѹк хъиз, яни са вакъиадин суърет хъиз аквазва. Гъа инал инсанрин ухшарвилер субут авун патал герек тирдалай гзаф уртах метлебар арадал къвезва. Огъуздин автордихъ вакъиадикай Гьомерав гекъигаила генани пара малуматар авайди ачух-ашкар аквазва. Эгер и къиса Огъузриз талукъди туширтѹа, вичин тѹвар ва вич вуж кас ятѹа малум тушир Огъуз автордилаи ам чал авайвал агакъариз алакъдаини? Им акѹ лагъай чѹал я хъи, и гъикая Деде Къоркъудан девирдал къведалди кхъенвачтѹани, рахунра чал агакънава ва ам чаз тийижир авторди малум тир Огъуз гъикайирин кѹватѹалдик кутунва.

51. Гъавилай зун чѹалахъ я хъи, Тепегуъзан мах Гьомераз Азиядиз сиягъат авур чѹавуз ван хъайиди я. Ингъе таржумачидивай мах бегъемвиледди ахъайиз хъанвач ва ам къетѹен лишанар вичин Полифемахъ гилигиз алахънава. Мумкин я, и къиса адаз Иониендин мукъув ван хъунухъ. Вучиз лагъайтѹа, ништа, Огъузрин са тайифади гъи тѹвар алаз Приаман терефдар хъана Троя Кѹевера гъатай чѹавуз грекрин аксина женг чѹугунатѹа. Гъа икѹ, Тепегуъзан мах Гъвечѹи Азиядиз гъанай ва Гьомеран вахтунда гзаф цѹийи рикѹел хкун хъиз мецера гъатнай. Ингъе Гьомера адакай

вичиз кІандайвал менфят кѣачунай. Малум кар
я хѣи, Циклопакай битав тир мах дегъ чІавара
Гьомералай аслу тушиз са бѣзи халкъарин арада
гегъеншдиз чкІанвай ва гѣавиляйни грекрин
кхѣинрай чна кІелзавайбур вири гѣабурун чпиз
талукъарун гзаф адалатсузвал жедай. За грекрин
са къадар илимдин чирвилер ва малуматар
бинедиз кѣачуна субутнава хѣи, ибур Мукъвал
РагъэкъечІдай патан агъалийривай кѣачунвайди
я. (Килиг: Кабус ктаб. ч.441. Къейд 2615. Къейд I
ва 824. Пачагълугъдин кхѣинар ктабда ч. 20. къейд
I. Азиядикай рикІел хкунар I жилд. ч.1,2.) Инай
чаз Азиядихъ галаз алакълу мах, яни кѣисадиз
элкъвенвай са гѣикая аквазва хѣи, грекар адакай
Циклопар тІварцІелди гѣич са алакълани авачиз
рахазва. Вучиз лагъайтІа абур Циклоприн пуд
жуъредикай рахайтІани, Огъузри туна фенвай
хѣтин са битавди абурувай туькІуъриз жезвач.

52. Ибур фикирдиз гѣайила, заз Европада са
чІавузни мецел тагъанвай инсанрин крар, къадим
илимдиз талукъ вакъиаяр Азиядикай рикІел
хкунар хѣиз къелемдиз гузвайди чир хъана. Са гѣи
ятІани гележегдин алимдин кІвалах регъатарун
патал за оригиналдин текст гафба-гаф таржума
авуна алава хѣийизва. Са низ ятІани а чІал чиз,

мукъвал РагъэкъечІдай патан маса кхьинрай
Огъузрин Циклопдикай малумат къачуз кІан
хъайитІа, мумкин я, ам Азиядикай ва грекрин
Циклопдикай лагъанвайбуру гинал сад-садав
къазватІа чирна бахтлу жеда. Чалай къулухъ
идакай менфят къачудайбуру тІимил къван
хъайитІани, чаз разивал къалурайтІа алатай
вахтарин акахънавай чинар ачухарун садрани
квахъдай зегъметдай къаз жедач. Са къадар
куьчардайбурун гилияй акъатай оригиналдани
гзаф гъалатІар ава хъи, къадим ктабра масакІа
хъунухъ мумкин туш. За ам жуваз чидайвал чапдай
акъудиз тазва. Анжах инани фад винел акъудиз
тежер, мана дегишарзавай, гъакІни гъавурда
акъан тийидай хътин гъалатІар ава. Ихътин гафар
хъайила за жува къабулай виридалайни хъсан
вариант скобкада ганва. Зи таржумада авай
гъвечІи гъалатІрин гъавурда чІал чидай гъар са
кас асантидиз акъада.

**БАСАТА ТЕПЕГУЪЗ
КЪЕЙИ КЪИСА
РАХАЗВА**

Зи хан!

Садра огъузар санал алайла абурал ягъийри
вегъена. Йифиз абур чпин чкайрай катна.
Катдайла Аруз Къужадин хва гъиляй аватна
амукъна. Са асландиз аял жагъана ва ада ам хвена.

Са къадар вахтар алатайла огъузар чпин
ватандиз хтана.

Огъуз хандин рамагбанри адаз хабар гана:

- Зи хан! НацIарай са аслан акъатзава,
ада балкIанриз кичIерарзава. Ам инсан хъиз
къекъевезва, балкIан рамна адан иви хъвазва.

И гафарин ван хъайила Аруза лагъана:

- Зи хан! Ам зи хва я жеди, чун катдайла ам зи
гъиляй аватнай.

Беглер балкIанрал акъахна асландин муг авай
чкадиз фена. Абуру аслан къена, гада чпихъ галаз
хкана. Аруза ам вичин кIвализ тухвана.

Вирибуруз хвеши хяна, ам барка авуна.
Ингье гадади кІвалив кязвачир, ам ара датІана
катиз, гя асландин мука гяхъзавай.

Деде Къоркъуда атана адаз лагъана:

- Я хва! Вун инсан я, гяйванрихъ галаз жемир.
Жуван кІвализ хъша, хъсан балкІандак аках,
хъсан кьегалрихъ галаз чамарар ая. Ви чІехи
стхадин тІвар Къыян Селжукъ я, ви тІварни Басат
хъурай. Ваз тІвар за гана, яргъи уьмуьр Аллагъди
гурай.

Садра огъузар яйлахдиз куьч хяна. Арузахъ
са чубан авай. Адал Къонур Къужа Сары чубан
тІвар алай, огъузрилай садалайни ам хъиз фад
куьч жез алакьдачир

«Яргъи булах» лугъудай са булахдин килел
перияр кІватІ хъанвай. Садлагъана хипери кхунна,
чубандик къалабулук акатна ва ам вилик фена.
Садни адаз акуна хьи, пери рушари луварар
элягъна санал лув гузва. Чубанди вичин япунжи
абурал вегъена, пери рушарикай сад къуна, тамагъ
кутуна адал гужумна. Хиперик тІурутІум кткана.
Чубанди фад балкІандак акахна хиперин вилик
пад къуна. Пери руша лувар элягъна цавуз лув
гана. И чІавуз адан мецей и гафар акъатна:

- Чубан, зав ви аманат гва, йис тамам хъайила атана ам къахчу. Ингъе вуна огъузар баладик кутуна.

Чубандиз кичӀе хъанатӀани, пери руш адан рикӀе гъатнавай.

Вахтар алатна, огъузар мад яйлахриз куьч хъана. Чубан мад гъилера гъа булахдал фена ва хипери мадни кхунна. Вилик фейи чубандиз чилел са хара акуна. Адай сад-сadan гуьгъуьнаваз цавун гъетер акъатзавай. Пери руша атана лагъана:

- Чубан, ша, жуван аманат къахчу, анжах вуна огъузар баладик кутуна.

Хара акуна чубандиз кичӀе хъана. Къулухъ элкъвена ам цӀапандив ягъаз эгечӀна. Ада ягъунивай хара чӀехи хъана. Чубан хара туна инай катна.

Гъа и чӀавуз Баяндур хан беглерихъ галаз яйлахдиз экъечӀнавай. Булахдин квилел атай-ла абуруз и хара акуна. Ам я кбил, яни тан авачир гъайбатлу са затӀ тир. Беглер хкадарна балкӀанрилай эвичӀна. Са игитди хара яна. И ягъуникди хара чӀехи хъана. Мадни са шумуд игит балкӀанрилай эвичӀна, хара яна, ингъе хара гила

лап чІехи хъана. Аруз Къужани балкІандилай
эвичІна. Ада харадин кыле къармах акІурна.
Хара пад хъана, адан къеняй инсандин хътин
беден авай, пелел са вил алай гада акъатна.

Аруза и гада вичин ценцик кутуна, лагъана:

- Зи хан, ам заз це, ам за жуван хва Басатахъ
галаз санал чІехи ийида.

- Къачу, види хъурай, - жаваб гана Баяндур
ханди.

Аруза Тепегуъз кІвализ хкана. Адан тІалабу-
налди са папа гададиз мам гана. Гадади садра
фитІинна, хуруда авай нек вири хъвана. Къвед
лагъай гылера фитІинна, адан иви хъвана. Пуд
лагъай гылера папан чан къачуна.

Нек гуз атай са шумуд паб ада гъа икІ къена.
АкуртІа, икІ кыле фидач, адаз калин нек гун
къетІна. Тепегуъзас са юкъуз са чІехи къажгъан
ацІай нек бес жезвачир.

Ам чІехи хъана, гадайрихъ галаз къугъваз
гатІумна. Гадайрикай садан нер, муькуьдан яб
тІуьна.

Инсанар чІалал атанвай, абурувай гададин
крар эхиз жезмачир. Абуру Арузаз шел-хвална.
Аруза Тепегуъз гатана, адаз гъарай-эвер авуна.

Анжах гадади адахъ яб акалнач. Гъавиляй Аруза
ам кІвалаяй чукурна.

Тепегуъзан дидеди хчин тупІухъ тупІал кутуна
лагыана:

- Чан хва! Ва хъел такъурай!

Тепегуъз огъузрихъ галаз санал яшамиш хъайи
чкайрай экъечІна, са къакъан дагъдал акъахна. Ина
рекьер атІана, инсанар къаз, тарашчивал ийиз
эгечІна. Ам рекъин патал са шумуд кас ракъурна.
Анжах ахъаяй хылер ада акІизвачир. Хенжелдив
ягъайла атІузвачир. Жидадив ягъайла жидади
къацІзавачир. Тепегуъза акур-акур чубанар тІуъна.
Ахпа огъузар нез гатІунна.

Огъузар кІватІ хъана адан винел фена. Идакай
адахъ экъи хъел акатна, са тар кІаняй акъудна, ам
вегъена яхцІурни цІуд- пудкъад кас къена. Абурун
къил Къазан ягъана, касдин вилерал мичІивал
акъалтна. Тепегуъзахъ галаз дяведа Къазанан
стха Къарагуъне гужсуз хъана. Дуъзенан хва Алп
Руъстем шегъид хъана. Ушун Къужадин хва хътин
пагъливан адахъ галаз дяведа гъелек хъана. Адан
къве стха къена. Ракъун кьеркъ алукинавай Мамак
ада юхдиз акъудна. Бекдуъзан сихилдай тир
Эмен спелар ивидалди хъана адан вилик ажуз

амукъна. Чуру рехи хъанвай Аруз Къужадив ада иви экъуьчиз туна. Адан хва Къиян Селжукъан туькъуьддин куркур пад хъана.

Тепегуьзан вилик ажуз яз амукуьай огъузар катиз эгечІна. Тепегуьза вири рекъер атІана, абур ахъайнач. Са гафуналди, огъузриз иридра катиз кІан хъана, иридрани ада абурун рекъер къуна, алай чкадал хкана.

Тепегуьза ажужарна гуж квадарай огъузри Деде Къоркъудаз эверна, адал меслят гъана. «Чна вичиз харжи гуда», - лагъана Деде Къоркъуд Тепегуьзан килив ракъурна.

Ада фена, салам гана, Тепегуьз аз лагъана:

- Яхва, Тепегуьз! Огъузар ви гъилий ажуж хъана, кІусни гуж кумачиз ама. Абуру заз ви кІвачерик аватна, ваз чпи харжи гудайди малумара лагъана.

Тепегуьза жаваб гана:

- Заз нен патал йикъа пудкъад кас це!

Деде Къоркъуда лагъана:

- АкІ хъайитІа, вуна инсанрин несил къилий-къилди тергда. Ша чна ваз йикъа къве касни вад виш хеб гун.

Деде Къоркудан и гафар ван хъайи Тепегуьза лагъана:

- АкІ ятІа, куъне лагъайвал хъурай. Анжах заз мад къве касни це, абуру заз тІуън гъазуррай, зани нен.

Деде Къоркъуда адан кыливай хтана огъузриз лагъана:

- Йуъклуъ Къужани Янакълы Къужа Тепегуъаз це, абуру адаз тІуън гъазуррай. ГъакІни ада йикъа къве касни вад виш хеб тІалабзава.

Огъузар рази хъана. Къуд хва авайда сад гана, пуд туна. Пуд хва авайда сад гана, къвед туна. Къве хва авайда сад гана, сад туна.

Къапикъкъан тІвар алай са кас авай. Адахъ къве хва авай. Абурукай сад гана сад амай. Нубат гъадал атанвай.

Жегъилдин диде цІугъиз, гъарай ацалтиз шехъна.

И чІавуз Арузан хва Басат дяведа авай. Ам кІвализ хтайла къариди лагъана:

- Басат дяведай хтанва, ада заз вичи есирда къур са кас ганайтІа, за гъам ракъана жуван хва тадай.

Басат вичин къизилдин пунада ацукънавай. Адаз са къари атанва лагъана хабар гана. Пунадиз гъахъай къари салам гана, шехъна:

- Чан хьел капашда гъакъзавачирди! Чан цІегьрен крчуникай хьел авайди! Чан тІвар къе-непатан огъузризни, къецепатан огъузриз сейлиди! Чан Арузан хва, зи хан, Басат, заз куьмек це!

Басата жузуна:

- Ваз вуч кІанзава?

Къариди лагъана:

- И фани дуьньяда са кас пайда хьанва. Ада огъузриз югъ гузвач. Вичи чІулав турунив куьткуьниз, вичикай са чІарни кими ийиз тазвач. НацІун жидайрив вири мягьтеларзавай ада вичел хер ийиз тунач. Вегъезвай верхи ххилеривай ам ягъаз хъанач. Ада огъузрин аскеррин кьил Къазан ягъана. Адан стха Къарагуьне гъадан гъиле гъелек хъана. Бекдуьз сихилдай тир Эмен спелар ивидалди хъана адан вилик гужсуз яз амукъна. Ви рехи чуру квай буба Арузав ада иви экъуьчиз туна. Майдандал ви стха Къиян Селжукъан туькьуьлдин куркур пад хъана, ада чан гана. Огъуздин муькуь беглерикайни шумудни сад ада къена. Иридра ада огъузар чпин чкайрай чукурна, абурал харжияр тун къарардиз къачуна, тунни авуна. Ада вичиз йикъа къве касни вад виш хеб тІалабна.

Йуьклуь Къужани Янакълы Къужа гъили-
банвал авун патал адав вутана. Къуд хва авайда
адаз са хва гана. Пуд хва авайда адаз са хва гана.
Къве хва авайдани адаз са хва гана. Захъ къве гада
авай – за сад гана, сад амукъна. Нубат элкъвена мад
зал хтанва. Гила зи муькуь хвани завай къакъудиз
кІанзава. Чан зи хан, заз куьмек це!

Вичин стха рикІел хтана Басатан чІулав вилер
накъварив ацІана. Ада лагъана:

А чилел хкажнавай ви кІвалер

А залумди барбатІна, стха!

Ви рамагдин юргъа балкІанар

А залумди къакъудна, стха!

Ви девейрин виридалайни хъсанбур

А залумди тухвана, стха!

Вуна раж патал хвейи хипер

А залумди къена, стха!

Вуна такабурдив гъайи сусакай вун

А залумди чара авуна, стха!

Зи рехи чуру квай буба

«Зи хва» лугъуз вуна иширна, стха!

Лацу чин авай зи дидедив

Вуна тІал чІугваз туна, стха!

«Хва!» лугъуз адав вуна цІугъиз туна, стха!

Вилик квай чѳулав дагѳдин кѳукѳ стха!

Авахѳна физвай ваѳѳун сел!

Зи тандин кѳуват!

Зи вилерин экв, стха!

Зун вакай чара хѳана.

Ихѳтин ишелар авуна ам гзаѳ шехѳна. Ахпа а
дишегѳлидив са есир вугана лагѳана:

- Вач, жуван хва хуѳх!

Кѳариди гѳа есир вичин хѳцин эвездай гана.
Хвешила Арузаз лагѳана:

- Ви хва хтана!

Хвеши хѳайи Аруз огѳузрин маса беглерихѳ
галаз санал Басатан кѳилив фена. Абур сад-
садан гарданар кѳуна шехѳна. Ам вичин дидедин
кѳвализ фена. Дидеди вичин хѳцин гардан кѳуна.
Басата дидедин гѳилиз темен гана. Огѳузрин
беглер атана, вири нез-хѳваз эгечѳна.

Басата лагѳана:

- Стхадин хатурдай зун Тепегуѳзахѳ галаз
рахада.

И чѳавуз Кѳазан бегди вуч лагѳайтѳа хѳсан я:

- Чѳулав гѳарайдив атана Тепегуѳз,

Аллагѳдин вилик за адал вегѳена,

Рам ийиз хѳанач, Басат!

Чулав аслан хьиз атана Тепегуьз,
 Чулав дагълара за адал вегъена,
 Рам ийиз хъанач, Басат!
 Къалин нацлара за адал вегъена,
 Рам ийиз хъанач, Басат!
 Кандатла кас хъухъ, кандатла бег хъухъ,
 Вун зав къведач, Басат!
 Чуру рехи буба иширмир!
 Мег рехи диде иширмир!
 Басата лагъана:
 - Зун рекъе гъатда!
 Къазана лагъана:
 - Ваз чиди!
 Адан буба шехъна:
 - Чан хва, чи къул ичлиз тамир! Чун туна
 фимир!
 Басата лагъана:
 - Ваъ, чан буба, зун фиди!
 Ада яб акалнач, вичин жандумдин жибиндай
 са капаш хъилер акъудна, абур чулуникай
 куърсна, юкъва тур, къуьнел чемерук алаз пе-
 кинин ценер къакъажна. Ада дидединни бубадин
 гъилериз темен гана лагъана:
 - Саламатдиз амукъ!

Ам Тепегуъз авай Саллахана лугъудай къвалан патав атана. Ина адаз Тепегуъза чилел ярх хъана вичиз рагъ гузвайди акуна. Ада чѐмерук ялна, Тепегуъзан лекъ лишан къуна хъел ахъайна. Хъел адак акат тавуна кІар хъана. Ада мад са хъел ахъайна, гъамни кІар хъана.

Тепегуъза гъилибанриз лагъана:

- Инин тІветІери зи чан туътуъниз гъанва.

Басата мад са хъел ахъайна: гъамни хана, са кІар фена Тепегуъзан вилик аватна. Тепегуъз хкадар хъана. Басат акурла ада ван алаз гъилибанриз лагъана:

- Огъузрин патай чаз мадни са кІел атана.

Ада Басатахъ галтутна, ам туътуъникай къуна вичин ятахдиз гъана. Ам вичин кІвачин къапунин кухуниз сухна лагъана:

- Яб це, къуъзекар! Им чраз, за неда!

Ам мадни ахвариз фена.

Басатав хенжел гвай. КІвачин къаб кІарна, ам къецел акъатна. Ада Тепегуъз аз гъилибанвал ийизвай къуъзекриз лагъана:

- Захъ яб це, чукІул цІал эциг, ам яру хъурай.

Ксари чукІул цІуз вегъена, яру авуна.

Басата ам гъиле къуна, Мегъамедан руъгъдиз

салават гъана, чукул Тепегуъзан виле акІ акІурна хьи, ам авахъна. Тепегуъзай ахътин са гъарай акъатна хьи, дагълар, къванер юзана.

Басат зверна дагъардиз гъахъна, хиперин къула чуьнуьх хъана. Тепегуъз гъавурда акъуна хьи, Басат дагъарда ава. Ада дагъардин рехъ кІевирна. КІвач-кІвачелай вегъена лагъана:

- Яб це, хипер! Сад-сад атана инлай алат!

Хипер сад-сад къвез адан патавай алатзавай, адани сад-сад абурун килел гъил алтадзавай.

Са гьер чкадилай юза хъайила, Басата ам туьтуьникай къуна, тукІуна. Тумни кил чара тежедайвал хам алажна. Ахпа хамун къене гъахъна, Тепегуъзан вилик атана. Тепегуъзас Басат хамунин къене авайди аян хъана. Ада лагъана:

- Я гьер! Ваз зи гъинал хер ийиз жедатІа чир хъана. За вун дагъардин цлал акІ гъалчда хьи, ви тумуни дагъар гъеридай акъудда.

Басата гьерен кил Тепегуъзан гъиле вугана. Тепегуъза крчарикай кІевидаказ галкІана, ам хкажна. И чІавуз адан гъиле крчарни хам амукъна. Басат

Тепегуъзан кІвачерин арадай акъатна катна.

Тепегуъза крчар чилел гъалчна лагъана:

- Жегьил, вун кьиникъдикай хкатнани?

Басата жаваб гана:

- Зун Халикъди хвена.

Тепегуьза лагъана:

-- Жегьил! Зи чапла гъилик квай туплал жуван
гъилик кутур, хъелни, хенжелни ви вилик ажужеда.

Басата туплал вичин туплук кутуна.

Тепегуьза жузуна:

- Жегьил, вуна туплал кутунани?

- Кутуна.

Тепегуьза Басатахъ галтugna, хенжелдив адал
хирер авуна. Вич адан хурукай хкатайла Басатаз
чилел, Тепегуьзан кIвачерик гъа туплал ахкуна.

Тепегуьза жузуна:

- Вун кьиникъдикай хкатнани?

Басата жаваб гана:

- Зун Халикъди хвена.

Тепегуьза жузуна:

- Жегьил, ваз чапла пата къубба аквазвани?

Басата жаваб гана:

- Аквазва.

Тепегуьза лагъана:

- Ам зи хазина я. Вач, килиг, къуьзекри тухун
тавурай.

Басат кѳуббадин кѳенез гѳахъна. Ина авай кѳван кѳизиларни гимишар акуна ада вичи-вич квадарна. Тепегуъза кѳуббадин раклар кѳуна жузуна:

- Вун кѳуббадиз гѳахънани?

Басата жаваб гана:

- Гѳахъна.

Тепегуъза лагъана:

- Гила за вун акІ ягъада хѳи, вун кѳуббани галаз руг-руг жеда.

Басатан мецел и гафар атана:

- Аллагъдилай гѳейри Халикъ авач, Мегъамедни Аллагъдин илчи я.

Ада икІ лугъун кумазни кѳубба чкІана, ирид чкадилай варар ахъа хъана. Абурун садай ам кѳецел екъечІна.

Тепегуъза вичин гѳилив кѳубба акІ ягъана хѳи, кІан пад кѳилел хъана.

Тепегуъза жузуна:

- Жегъил, вун кѳиникъдикай хкатнани?

Басата жаваб гана:

- Зун Халикъди хвена.

Тепегуъза лагъана:

- Вахъ кѳиникъ авач. Ваз а дагъар акунани?

Басата жаваб гана:

- Акуна.

Тепегуъза лагъана:

- Ана кве хенжел ава. Сад къакъара ава, муькуъди ваъ. А къакъара авачирди зи кьил атIун патал я. Фена ам гъваш, зи кьил атIутI!

Басат дагъардин раkIарихъ фейила адаз къакъара авачир са хенжелди виниз жез, агъуз жез гьерекатзавайди акуна.

Басата лагъана:

- Зун гъасятда адан патав фидач.

Ада вичив гвай хенжелдив гъа хенжел ягъана. Басатан хенжел кве kIар хъана. ИkI хъайила, ада вичин чIемерук кьуна, хъилев гъа хенжел куърсарнавай зунжур яна. Хенжел чилел аватна. Ада хенжел къакъара туна, адан тумуникай kIевидиз кьуна лагъана:

- ГъикI я вун, Тепегуъз?

Тепегуъза мадни жузуна:

- Жегил, вун мадни кьеначни?

Басата жаваб гана:

- Зун Аллагъди хвена.

Тепегуъза лагъана:

- Вахъ кьиникъ авач къван.

Гъа инал аку Тепегуъза вуч лагъанатІа:
 Зи вил, зи вил, зи тек вил!
 Вун тек вилив за огъузар барбатІнай,
 Зи вил завай къакъудна вуна, къегъал!
 Ви ширин чандивай Халикъди чара авурай вун!
 Къе за тек вилин тІал эхзава,
 Халикъди са къегъалдизни вилер тагуй!
 Тепегуъза давамна:
 Вун атай чка, къегъал, гъихътин чка я?
 МичІи йифиз рехъ алатайла ви умуд гъинихъ я?
 Куъ пайдах хкажзавай хан вуж я?
 Женгинин юкъуз куъ вилик жедайди вуж я?
 Ви дидедин тІвар вуж я?
 Ви чуру рехи бубадин тІвар вуж я?
 Къегъал ксарин тІварар чуънуъхарун айиб я,
 Ви тІвар вуж я, къегъал, лагъ заз!
 Басата акван Тепегуъзас вуч жаваб ганатІа:
 Зун атай чкадин тІвар Гуънортаж я,
 МичІи йифиз рехъ алатайла зи умуд Аллагъ я.
 Чи пайдах хкажзавайди Баяндур хан я.
 Женгинин юкъуз чи вилик жедайди Салуран
 хва Къазан я.
 Зи дидедин тІвар жузуртІа – Къаба Агъаж,
 Зи бубадин тІвар жузуртІа – Арузан хва Басат я.

Тепегуъза лагъана:

- Чун стхаяр я хьи, зун рекьимир.

Басатахъ хъел акатна:

- Арда, вуна зи чуру рехи буба иширна.

Зи мег рехи дидедив тІал чІугваз туна.

Вуна зи стха Къиян яна къена.

Зи стхадин иер сусакай хендеда авуна.

Адан къве бицІек етим яз амукъна.

Вун текъена таз женни?

Жуван хенжел хкаж тавунмаз,

Ада ви къил тІатІанмаз,

Чилел ви иви кІвахъ тавунмаз,

Зи стха Къиянан къисас къахчун тавунмаз

За вун регъятдиз тадани?

Тепегуъза инал лагъана:

За лугъудай, зун ацукъай чкадилай къарагъдай,

За лугъудай, Огъуздин муькуь беглерихъ галаз
икърар чІурдай.

За лугъудай, дуьньядиз атай къванбур вири
юхдиз акъуддай.

За лугъудай, тухдалди инсанрин як недай.

За лугъудай, муькуь беглер кІватІ хъана зи
винел къведай,

За лугъудай, зун катна дагъардиз гъахъдай.

За лугъудай, ана жуваз тІуън чраз тадай.

За лугъудай, за абурун винел залан къванер
гъалчдай.

За лугъудай, а къванерикай сад зи кылел
аватна, зун рекъида.

Зун жуван экуъ виликай магърумарна вуна,
къегъал.

Ви ширин чандивай вун Халикъди
магърумрай!

Тепегуъза хълагъна:

- Чуру рехи къуъзекар за пара иширнай,
Абурун рехи чуруйрин сеперди икІ авуна вун,
зи вил!

Мег рехи къарияр за пара иширнай,

Абурун вилин накъвари икІ авуна вун, зи вил!

За къумрал жегъилар пара тІуъна,

А къегъалрин азбади икІ авуна вун, зи вил!

За гъилерал хинейр алай рушар пара тІуъна,

Абурун агъари икІ авуна вун, зи вил!

Гъавиялй за ви тІал чІугвазва жеди, зи вил, зи
вил, чан вил!

Чан зи тек вил!

Басат хъел кваз чкадилай къарагъна. Ада
Тепегуъз метІерал акъвазарна. Ахпа гъадан вичин

хенжелдив кыл атІана, ялиз-ялиз ам дагъардин
ракІарихъ гъана. Йуьклуь Къужани Янакълы
Къужа огъузриз муштулух гуз ракъурна. Абуру
лацу ва куьрен балкІанрал акъахна рекъе гъатна.
Огъуздин эллерив хабар агакълна. Абуру Аруз
Къужадин кІвализ чархачи ракъурна. Басатан
бубадиз хабар гана:

- Муштулух! Ви хци Тепегуьзан кыл атІана!

Огъузрин вири беглер кІватІ хъана, дагъардин
патав атана. Абуру Тепегуьзан кыл юкъвал гъана.

Деде Къоркъудни хвешила атана акъатна. Ада
къегъалрин кылел атайбуру рикІел хкана Басатаз
алхишар авуна:

Чулав дагъдиз акъахдай гуз гурай ваз!

Ивидалди хъанвай вацІарилай алатдайла
къуват хъурай ваз!

Вуна къегъалди хъиз стхадин кысас къахчуна,
Огъуздин амай беглерин пар къезиларна.

Чехи Аллагъди вун хуьрай, Басат!

Къиникъдай вахт агакълайла Аллагъди вун ви
имандикай чара тавурай.

Ви гунагъар Мегъамеда, адан тІварцІиз
салават, багъишрай, зи хан!

«Китаби-Деде Кьоркьуд» дастандилай

Азербайжан Азиядин ва Европадин континентар галкьурзавай Члехи Ипекдин Рекьел алай, Каспи гьуьлуьн кьерехда авай уьлкве я. ЮНЕСКО-ди дуьньядин медени ирс хьиз хуьзвай гьумбетралди девлетлу тир, толерантвилелни мультикультуралвилел гьалтайла дуьньядиз чешне кьалурзавай Азербайжанда чпин меденият, члал, адетар хвена вилик тухузвай цлудралди халкьар, этносар ва чара-чара динариз итлаатзавайбур дуствилелди яшамиш жезва.

Дегь члаварилай и чилерал яшамиш жезвай чара-чара халкьар сад-садахъ галаз авсиятда хьайила рахазвай азербайжан-туьрк члалал туькьурнавай эпосрин, дастанрин, махарин, маса фольклордин чешнейрин сан-гьисаб авач. Абуру чпин девирдин руьгьдинни ахлакьдин ери хуьзва.

Ихьтин итижлу медениятдин гьумбетрикай сад «Китаби-Деде Кьоркьуд» дастан я. И эпос сифте яз 1815-йисуз илимдин алемдиз немсерин рагьэкьечлдай патан члаларин пешекар Гьенрих фон Дица чирна. Фон

Дица дастандин са члук немец члалаз элкьюрна сифте гаф кхьенай ва Берлинда чапдай акъуднай.

2000-йисуз «Китаби-Деде Кьоркъуд» эпосдин 1300 йис Азербайжанда ЮНЕСКО-дин дережада аваз къейднай. Идахъ авсиятда Азербайжан халкъдин умуммилли лидер Гейдар Алиева лагъанай: «Азербайжан халкъдин тарихдин, хурун зигъиндин, къадим къатлунрин гуьзгуй тир «Китаби-Деде Кьоркъуд-дихъ» чи рахунрин, члалан, ахлакъдин, руьгъдин мани хътин метлеблувал, медениятдинни эстетикадин къетленвал ава.» «Китаби-Деде Кьоркъуд» эпос 12 гьикаядикайни гъахъуникай туьклюрнава. Гьикайяра Огузурин женгчийрин кьегьалвилерикай ихтилатзава. Эпос рахазвай Деде Кьоркъуд Азербайжан халкъдин тарихар чизвай, яргъал уьмуьр гъалай, дерин фагъумар авай ашукъ, азербайжанвийрин Гьомер я. Эпосдин гъар са члукуни Азербайжан халкъдин мифологиядин дуьньякъатлунар, тарихар, адетар, женгер, ацукьун-къарагъун, члал, дин, меденият девлетлу рангаралди къалурзава ва теснифзава.

«Китаби-Деде Кьоркъуд» эпос эхиримжи 200 йисуз немец, италян, урус, туьрк, гьолланд, ингилис, венгер, француз алимри, дуьньядин сейли туьркологри туплалай авунва, эпосдин чара-чара члукар ва къагъриманар гъатта къадим грекрин ва римвийрин мифологияра авай образрив гекъигнава, Фон Дица хьиз, гагъ-гагъ «Китаби-Деде Кьоркъуд» абурулай генани къадим девирриз

талукъ гуьмбет я лагъанва. И гуьмбет филологиядин жигъетдай чара-чара халкъарин къадим эпосриз мукъвал хъуни ам алай вахтунда илимдин маса хилера кIвалахзавай пешекаррин, гъабурукай яз германистрин, славистрини ахтармишунрин объектдизни элкъуьрнава.

Азербайжан халкъди туькIуьрнавай «Китаби-Деде Къоркъуд» эпос вичин гъуманизмдални колоритдал, дуьньядиз ислягъвилелди ва динждаказ яшамиш хъуниз эверунал гъалтайла тек са азербайжанвийрин, туьрк дуьньядин ваъ, вири инсаниятдин эменнидиз элкъвенва.

Серраф Балахан

Гьенрих Фридрих фон Дицакай
(1751 – 1817)

Немсерин тївар-ван авай дипломат ва рагъэкъечїдай патан чїаларин пешекар Гьенрих Фридрих фон Диц 1751-йисуз Германиядин (Пруссия) Бернбург шегьерда савдагардин хизанда дидедиз хьана. 1769-йисуз юриствили чирвилер къачун патал Гьалле университетдик экечїай ада инаг акьалтїарайдалай къулухъ 11 йисуз Магдебургдин аялатдин гьукуматда вичин алакьунрив къадайвал референтвиле, гуьгьуьнлай канцеляриядин регьбервиле кївалахна.

Пачагъ Чїехи Фридриха ам Туьркияда авай посолдин меслятчивиле тайинарай 1784-йисан 16-майдин югъ туьркологиядин ва Кьоркьуд хирунин гележег патал къетїен югъ хьанай. Рагъэкъечїдай патан чїаларин илимдикай чирвилер авачир фон Дица туьрк чїал, гьакїни рагъэкъечїдай патан маса чїалар Истанбулда посольствода кївалахдай чїавуз чирнай. Ам 1786-йисуз пачагъ II Фридрих Вилгьелма аристократвилиз лайихлу акунай, Пруссиядин Туьркиядихъ галаз алакьалу крарин министрвиле, чїехи илчивиле тайинарнай. Туьрквер

клан хьун ва вичин алакьунар себеб яз ада Истанбулда яшамиш хьайи 6 йисан къене рагъэкъечIдай патан гзаф надир гъилин хатIар кIватIнай. Дицан вичин лугъунрай ва энциклопедиядин малуматрай аквазвайвал, адан ктабханада 17 агъзур жилд ктаб, 856 гъилин хатIар авай хьи, абурукай 407 РагъэкъечIдай патаз талукъбур тир. Ада вич чандал алайла и ктабхана Берлиндин Пачагъдин Ктабханадиз багъишун веси авунай.

1790-йисуз посолвилин къуллугъ кылиз акъудна ватандиз хтай Диц вичи кIватIлай туьрк, араб ва фарс чIаларал кхьенвай надир гъилин хатIарин винел кIвалахиз эгечIна. Ада 1811-йисуз «Къабуснаме», 1811-1815-йисара «Азиядин гуьмбетрин гъилин хатIарин хкягъайбур» тIвар алаз РагъэкъечIдай патан гъилин хатIарикай туькIуьрнавай кIватIал басма авунай. КIватIалда фон Дица немец чIалаз элкъуьрнавай Шейх Мегъамед Лалезаридин «Мизан-и Азгъар» рисале, Буьзри Жумгъуран «Муьзеффернаме», Катиби Румидин «Мират-уьл-Мамалик» сиягъатнаме, «Огъуз Китаб» тIвар алай Бубайрин Гафарин Огъузнаме ва «Китаби-Деде Къоркъуддай» «Басата Тепегуьз кьейи» кьиса хьтин эсерар гъатнава. И кIвалахрай Дица тIвар-ван авай камалэгъли ва шаир Гетедин чIехи гъуьрмет къазанмишна.

Йогъан Волфганг фон Гетеди вичин «РагъэкъечIдай-РагъакIидай Дивандиз» талукъ «Къейдер ва веревирдер» чIукуна РагъэкъечIдай патан чIаларин тIвар-ван авай пешекар Дицаз вичин яратмишунра къугъвай ролдиз

килигна махсус кьил чара авунай ва адаз вичин разивал кьалурнай. Гуьгьуьнлай 1816-йисуз Дица «Мулла Несреддинан гьикаяяр» элкьуьрна Гетедив агакьарнай.

Вичин девирда ада Пруссиядин тIвар-ван авай алимар тир Фридрих Август Вольф, Александр фон Гьумбольт, Шлегел ва Гримм стхайри хьиз, немсерин илимдик пай кутуна ва ам немсерин эдебиятда компаративистикадин бине кутур ксарилай сад хьана.

1814-йисалай Гь.Дицан яратмишунрин «Китаби-Деде Кьоркьуд» девир гатIуннай. Ада а чIавалди Дрездендин Пачагьдин Ктабханада садан фикирни желб тавур «Китаби-Деде Кьоркьуд» огьузнамейрин чинар куьчарна, вичив гвай гьилин хатIарив гекъигна, анай «Басата Тепегуьз рекьин» гьикая немец чIалаз элкьуьрна, сифте гаф кхьена басма авунай. Идалди эпос дуьньядин илимдиз чирай алимди дастанда авай Тепегуьз образ Гьомеран Циклопахъ галаз гекъигнай ва Тепегуьз Полифемалай генани кьадим образ я лагьанай.

1814-йисуз РагъэкъечIдай патан чIаларин илимдик кутур паюнай Диц Пруссиядин Илимрин Академиядин лайихлу членвиле хьанай.

Реван Гьасанов

ТІВАРАРИН БАЯНАР

1. **Прелат** – католик килисада диндин вини дережадин къуллаугърикай сад.
2. **Циклоп** – пелел са вил алай махарик квай хътин зурба кас.
3. **Фолиант** – фолио форматда ктаб, чарчин къадар адетдин ктабдин чарчин зураниз барабар я.
4. **Къая** – «къайи» хъиз кІелна кІанзава, Огъузрин тайифайрикай сад я.
5. **Штриттер** – Йогъан Готгелф вон Штриттер (1740-1801), немсерин рагъэкъечІдай патан чІаларин пешекар, тарихчи.
6. **Дегуигнес** – Жозеф де Гуигнес (1721- 1800), французрин рагъэкъечІдай патан чІаларин пешекар, тарихчи.
7. **Икониум** – Туъркиядин гилан Кония вилайат.
8. **Оксус** – дегъ чІаварин Окс, Жейгъун (арабрин), гилан Аму-Дарья вилайат.

9. **Полифем** – Циклоприн са жуьре.
10. **Аргес** – къадим грекрин мифологиядин циклоприкай сад.
11. **Бронтес** – къадим грекрин мифологиядин циклоприкай сад.
12. **Солус** – грекрин мифологияда цаварин аллагъ Уран.
13. **Лупара** – Италияда къурамат.
14. **Аполло** – къадим грекрин ва римвийрин мифологияда ва динда ракънинин, экуьнин, арифдарвилин Аллагъ ва харусенят хуьзвайди. Зевсанни Летадин хва.
15. **Макробиус** – Амбросиус Теодосиус Макробиус (395-430), къадим Римдин философ ва чІалан алим.
16. **Цицерон** – Марк Тулли (э.в. 3.1.106 – э.в. 7.12.43), римви оратор, сиясатчи ва философ.
17. **Аргос** – къадим Грецияда, Пелопонессда шегъер.
18. **Ликия** – ГъвечІи Азияда гъукумат, «Экверин уьлкве» мана гузва.
19. **Страбон** – грекрин тарихчи, географ (э.в. 64/63 - э. 23/24).
20. **Наупла** – Грецияда шегъер.
21. **Гьомер** – грекрин къадим шаир, «Илиада» ва «Одиссея» поэмаяр кхъей шаир (чи эрадал къведалди 12-13 – виш йисара яшамиш хъайиди гиман ийизва).

22. **Тринакрия** – гилан Сижилия.
23. **Пеникирар** – финикиявияр.
24. **Лилибеиш** – залив.
25. **Етна** – Сижилия кьурааматда дагъ.
26. **Фараглиони** – циклопар яшамиш хъайи кьурааматдин тIвар.
27. **Катания** – Италияда аялат.
38. **Вал ди Демон** – Катаниядин кефер патта ава,
«Иблисрин кIам» лагъай чIал я.
29. **Нептун** – Римдин мифологияда гьуьлерин аллагъ.
30. **Нимфе Тоза** – гьуьлуьн нимфа Тоза.
31. **Амфидрите** – Посейдонан паб.
32. **Нимфе Штилбе** – гуя Полифеман диде я.
33. **Аминоне** – гуя Полифеман диде я.
34. **Элатус** — гуя Полифеман диде я.
35. **Агронавтар** – «Агро» гимиди аваз Ясон кхиле аваз
Колхидадиз кьизилдин сар патал рекъе гьатайбур.
36. **Плато** – Платон (чи эрадал къведалди 428/7 - 348/7),
къадим грекдин идеалист философ.
37. **Аелиан Клаудиус Аелианус** (170-222) Римдин
философ, риторикадин муаллим.

38. **Феофинос фон Едесса** (695 – 785) Едессадай тир
(алай вахтунда Урфа – Туркия) сирияви алим.
39. **Фабрициус Гиронимус** – (1537-1619) италияви
алим.
40. **Дио Крисостомус** - (344-407) Константинополдин
архиепископ.
41. **Приам** – Гьекторан ва Парисан буба, Троядин пачагь.

**Гьенрих Фридрих фон Дицан «Гьомеран
циклопдив гекъигайла цІийиз жагъанвай
Огъузрин циклоп» тІвар ганвай гъахъун ва
«Басата Тепегуъз кьейи кьиса рахазва»
чІук элкъурайбур**

1. **Азербайжан чІал** - Телман Казимов (Бакудин Славян Университетдин доцент), Реван Гьасанов (Бакудин Мультикультурализмдин Меркездин кьилин меслятчи).
2. **Немец чІал** - Гьенрих Фридрих фон Диц (немсерин тІвар-ван авай алим, РагъэкъечІдай патан чІаларин пешекар ва дипломат).
3. **Авар чІал** - Жемиле Кейсеровская (АМИА*дин Несимидин тІварунихъ галай ЧІалан Институтдин илимдин кІвалахдар)
4. **Китай чІал** - Лей Чен (Китайдин Халкъдин Республикада акъатзавай «Китайдин жегъилар» газетдин кІвалахдар).

* АМИА – Азербайжандин Милли Илимрин Академия

5. **Эрмени чІал** - Къафар Чахмакълы (Туъркиядин Ержиез Университетдин доцент, журналист).
6. **Араб чІал** - Агъмед Сами (Египетдин Эйн Шемс Университетдин доцент, Азербайжанда авай Египетдин Медениятдин ва Чирвилерин Алакъайрин Меркездин директор).
7. **Фарс чІал** - Муъгъсуън Нагъисойлу (АМИА-дин член. корр, профессор), Шегъла Абдуллаева (Азербайжан Республикадин Президентдин крарин идарадин сияси документрин архивдин меслятчи, филологиядин илимрин кандидат)
8. **Француз чІал** - Мишел Боздемир (Франциядин ИНАЛКО* университетдин профессор), Гуълубиш Агъамеммедова (кхъираг).
9. **Гуржи чІал** - Имир Меммедли (шаир, кхъираг, таржумачи).
10. **Гъинд чІал** - Судгъа Сварнакар (Бразилиядин Параиба Гьукуматдин Университетдин профессор).
11. **Хиналугъ чІал** - Закир Агъаев (Азербайжандин Хиналугъ ижмадин векил, таржумачи).
12. **Ингилис чІал** - Анна Томсон (кхъираг, таржумачи).

* ИНАЛКО – Франциядин Гьукуматдин РагъэкъечІдай патан ЧІаларин ва Цивилизацийрин Институт

13. **Итальян чІал** - Даниел Франзони (Италиядин Генуя Университетдин кІвалахдар, таржумачи).
14. **Куьрд чІал** - Фехреддин Пашаев (Азербайжандин «Ронагъи» Куьрд Медениятдин Меркездин кьил, таржумачи).
15. **Лезги чІал** - Седакъет Керимова (Азербайжанда акъатзавай «Самур» газетдин кьилин редактор, кхъираг, публицист).
16. **Венгер чІал** - Эрделйи Мелинда (Венгриядин Фётвёс Лоранд Университетдин доцент, туьрколог).
17. **Урус чІал** - Сейфел Гьасанов (Бакудин Славян Университетдин доцент).
18. **Туьрк чІал** - Фикрет Туьркмен (Туьркиядин Эге Университетдин профессор).
19. **Талиш чІал** - Мегъман Къараханогълу (шаир, критик, таржумачи).
20. **Тат чІал** - Рехшенде Байрамова (Азербайжандин Тат ижмадин векил, тарихчи).
21. **Удин чІал** - Роберт Мобили (Азербайжандин «Албан-Уди Христиан Ижмадин» кьил, Бакудин Гьукуматдин Университетдин илимдин кьилин кІвалахдар), Рафиг Данагари (Азербайжандин «Албан-Уди Христиан Ижмадин» векил, таржумачи).

22. **Украин чІал** - Мегъман Салманов (Украинадин Милли Телевиденидин Компанидин кІвалахдар, таржумачи), Олейна Семенчук (Украинадин Милли Телевиденидин Компанидин лит.редактор).
23. **Япон чІал** - Такаюки Йокота Мураками (Япониядин Осака Университетдин профессор)
24. **Чувуд чІал** - Теране Гъуьсейнбалаева (Бакудин Гъукуматдин Университетдин доцент), Гъадас Мелех (Израилдин 3- нумрадин мектебдин муаллим, таржумачи).
25. **Грек чІал** - Сеиде Мегъдиева (Бакудин Славян Университетдин илимдин кІвалахдар, Азербайжандин Грекрин Арго Жемиятдин кьил).

Къилер

«Китаби-Деде Къоркъудан» немец чӀалал сифтегъан
таржума ва ам чап хъунин 200-йис къейд авунин
гъакъиндай Азербайжан Республикадин
Президентдин серенжем.....4

Фон Дицаз кӀанивилелди (Гъахъун).....7

Гъенрих Фридрих фон Диц

Гъомеран циклопдив гекъигаила цӀийиз
жагъанвай Огъузрин циклоп 11

«Басата Тепегуъз къейи кыса рахазва».....43

«Китаби-Деде Къоркъуд» дастандикай.....65

Гъенрих Фридрих фон Дицакай.....68

ТӀварарин баянар.....71

Элкъуьрайбур.....75

Чапханадин редактор – Алиш Агъамирзеев
Тех.редактор – Метанет Къараханова

Чап авун патал къул чӀугунва: 05.11.2015. Формат: 70x100 1/32.
Гарнитур: Palatino. Къадар: 5 ч.ч. Тираж: 1000.

«Муътержим» ЧПМ, Az1014, Азербайжан, Баку, Расул Рза, 125
Тел.: (+994) 596 21 44, e-mail: mutarjim@mail.ru
www.mutercim.az